

14. Bern E. Iгры, v kotoryye igrayut lyudi. Lyudi, kotoryye igrayut v igrы. Moskva: Eksmo, 2007. 576 p.
15. Nepomnyashchaya N. I. Tsennostnost' kak lichnostnoye osnovaniye: Tipy. Diagnostika. Formirovaniye. Moskva: MPSI; Voronezh: MODEK, 2000. 170 p.
16. Bol'shoy entsiklopedicheskiy slovar' / Glavnyy redaktor A. M. Prokhorov. Sankt-Peterburg: Sovetskaya entsiklopediya, Fond «Leningradskaya galereya», 1993. 1632 p.
17. Pedagogicheskiy entsiklopedicheskiy slovar' / gl. red. B. M. Bim-Bad. M Moskva: Bol'shaya ros. entsikl., 2002. 528 p.
18. Ozhegov S. I. Tolkovyy slovar' russkogo yazyka. Moskva: Mir i Obrazovaniye, Oniks, 2011. 736 p.
19. Goncharenko S. U. Ukraїns'kiy pedagogіchniy slovník. Kyiv: Libid', 1997. 376 p.
20. Kodzhaspirova G. M., Kodzhaspirov A. YU. Slovar' po pedagogike. Moskva: MarT. 2005. 448 p.
21. Ushins'kiy K. D. Tri yelementi shkoli. Tvori: V 6 t. Kyiv: Rad. shk., 1954. T. 1. 117 p.
22. Avdulova T. P. Psikhologiya igrы sovremennyy pokhod: uchebnoye posobiye dlya studentov vysshikh zavedeniy. Moskva: Izdatel'skiy tsentr «Akademiya», 2009. 208 p.
23. Obshchaya psikhologiya. Uchebno–metodicheskoye posobiye pod redaktsiyey M. V. Gamezo Moskva: Os' 89, 2008. 352 p.
24. Akmeologicheskiy slovar' / Pod obshch. red. A. A. Derkacha. Moskva: Izd-vo RAGS, 2004. 161 p.
25. Kul'turologiya: teoriya ta іstoriya kul'turi. Navch. posіб. Vidannya 3-tê, pererob. ta dop. / Za red. Í. Í. Tyurmenko. Kyiv: Tsentr uchbovoї literaturi, 2010. 370 p.
26. Korchak YA. Izbrannyye pedagogicheskiye proizvedeniya. Pod. red. M. F. Shabayevoy. Moskva: Prosveshcheniye, 1966. 470 p.

УДК: 37.035:316.61:124.5-053.66

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ПІДЛІТКІВ

Овсяннікова В.В.

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна

pedpsy@ukr.net

У статті розглядаються особливості становлення ціннісних орієнтацій підлітків. Визначається, що ціннісні орієнтації підлітків є предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, але однозначного визначення ціннісних орієнтацій не існує. Авторка наголошує, що підлітковий вік є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на становлення характеру й особистості загалом. Наголошується, що на характер становлення і розвитку цінностей сучасних підлітків впливає безліч зовнішніх і внутрішніх факторів.

Ключові слова: ціннісні орієнтації, підлітковий вік, соціалізація, самовизначення і самовиховання.

ОСОБЕННОСТИ СТАНОВЛЕНИЯ ЦЕННОСТНЫХ ОРИЕНТАЦИЙ ПОДРОСТКОВ

Овсянникова В. В.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, Запорожье, Украина

pedpsy@ukr.net

В статье рассматриваются особенности становления ценностных ориентаций подростков. Определяется, что ценностные ориентации подростков являются предметом изучения многих отечественных и зарубежных ученых, но однозначного определения ценностных ориентаций не существует. Автор отмечает, что подростковый возраст является периодом интенсивного формирования системы ценностных ориентаций, влияет на становление характера и личности в целом. Отмечается, что на характер становления и развития ценностей современных подростков влияет множество внешних и внутренних факторов.

Ключевые слова: ценностные ориентации, подростковый возраст, социализация, самоопределение и самовоспитание.

FEATURES THE FORMATION OF VALUE ORIENTATIONS AMONG ADOLESCENTS

Ovsannikova V. V.

Zaporozhzhya national university, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine

pedpsy@ukr.net

The article considers the peculiarities of value orientations among adolescents. It is determined that the value orientation among adolescents is studied by domestic and foreign scientists, but unambiguous determination of value orientations do not exist. They are understood like the goals, aspirations, desires, ideals of life, a system of certain norms, attitudes to certain values of material or spiritual culture of society, an expression of the needs, attitudes toward environmental determinants of decision making, complex generalized system of value representations main channel transformation cultural property in practical incentives and motives of human's behavior, cognitive types of human's reactions. The author emphasizes that adolescence is a period of intense formation system of values, affecting the formation of character and personality. The most important characteristic of adolescence advocates focus on the future, which creates a positive emotional background of the individual relationship to itself, stimulates its activity and is the basis of its development. It is noted that the nature of the formation and development of values of modern teenagers influenced by many external and internal factors. The external factors may include elements of micro- and macro- environment, internal factors include gender, age, individual inclinations, abilities and needs of the individual. During the adolescence the special role in the formation of values play a family environment, that the ideals and objectives, facing the person at every stage of its development. Among the factors that affect at the process of the becoming of modern teenager's values can also select the educational environment of school society. It is noted that the culture has a great influence on the formation of ideals and values of the present teenager. It is noted that the influence of socio-stratification factors at the process of the becoming of modern teenager's values and ideals in the multicultural world become more important, because they related to the establishment of social identity and social differentiation.

Keywords: values, adolescence, socialization, and self-determination.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Сьогодні проблема дослідження ціннісних орієнтацій у підлітковому віці залишається актуальною, оскільки кардинальні зміни в політичній, економічній, духовній сферах нашого суспільства тягнуть за собою радикальні зміни в ціннісних орієнтаціях і вчинках людей, особливо яскраво це виражено у підлітків. Підлітковий вік є періодом становлення системи ціннісних орієнтацій, що впливає на становлення характеру й особистості загалом. Це пов'язано з появою на цьому віковому етапі необхідних передумов: накопиченням достатнього морального досвіду та встановленням певного соціального статусу.

Ціннісні орієнтації підлітків є предметом вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, оскільки підлітковий етап онтогенезу відрізняється високою інтенсивністю процесів соціалізації-індивідуалізації, зумовлених розвитком самосвідомості, з формуванням ціннісних орієнтацій як фундаментального психологічного новоутворення, що детермінує освіту і розвиток найбільш значущих особистісних структур підлітків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор.

Проблему становлення ціннісних орієнтацій підлітків сучасні науковці розглядають у різних напрямках: співвідношення ціннісних орієнтацій та інтересів школярів; психологічні аспекти розвитку ціннісних орієнтацій та інтересів школярів; залежність соціальної активності особистості від її орієнтації; педагогічні умови формування ціннісних орієнтацій.

Проте, варто зауважити, що однозначного визначення ціннісних орієнтацій не існує. Так, їх розуміють як цілі, прагнення, бажання, життєві ідеали, систему певних норм (В. Ольшанський, О. Титаренко), установки на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства (А. Здравомислов, В. Ядов), вияв потреби (В. Злотніков), ставлення до навколишнього середовища (В. Водзинська), детермінанти прийняття рішень (Ю. Жуков), складні узагальнені системи ціннісних уявлень (І. Попова, А. Ручка), основний канал перетворення культурних цінностей у стимули і мотиви практичної поведінки людини (В. Алексеева), типи пізнавальних реакцій людини (Е. Шпрангер) [7]. Таке розмаїття визначень свідчить про те, що поняття «ціннісні орієнтації» усе ще потребує конкретизації, визначення структури, видів ціннісних орієнтацій та їх місця в загальній системі ціннісно-смыслових утворень особистості.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття. Формулювання цілей статті (постановка завдання).

Метою публікації є аналіз та характеристика особливостей становлення ціннісних орієнтацій підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Ціннісні орієнтації є результатом внутрішньої і зовнішньої взаємодії у процесі розвитку особистості, суб'єктивним відображенням об'єктивного світу у свідомості конкретного індивіда. Будучи усвідомленими, цінності відіграють величезну роль для визначення спрямованості індивіда, його орієнтації в соціальному середовищі.

Неможливо не відмітити особливе значення становлення ціннісних орієнтацій підлітків. Особистісний розвиток школярів 6–8-х класів характеризується особливостями перехідного підліткового періоду, сфера діяльності дитини значно розширюється, ускладнюються її види й форми. Діти підліткового віку включаються в якісно нову систему відносин з товаришами та з дорослими у школі та сім'ї. Д. Фельдштейн зазначає, що провідною діяльністю в підлітковому віці стає «просоціальна діяльність», спрямована на засвоєння норм взаємин у суспільстві. Інакше кажучи, відбувається активне розгортання процесу соціалізації особистості, у процесі якого підліток долучається до норм і цінностей суспільства [8].

Підлітковий вік є періодом інтенсивного формування системи ціннісних орієнтацій, що впливає на становлення характеру й особистості загалом. Ціннісні орієнтації підлітка формуються поступово у процесі його соціалізації шляхом проникнення соціальної інформації в індивідуально-психологічний світ дитини. Формування системи ціннісних орієнтацій є процесом становлення особистості, і ця система є засобом реалізації певних суспільних цілей.

Загальноприйнятим з точки зору багатьох як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників є положення про те, що підлітковий вік є особливим етапом розвитку з точки зору формування ціннісно-смыслові сфери особистості. Саме в цей період відбуваються якісні зміни в самосвідомості дитини, що є визначальною умовою для формування цінностей підлітка. Теоретичне положення про високу сензитивність дитини підліткового віку до засвоєння різних ціннісних норм має підтвердження в численних емпіричних дослідженнях.

У психологічній традиції особливості підліткового етапу розвитку описуються в термінах особистісного самовизначення і самовиховання, вченими висловлюється думка про критичний характер підліткового етапу розвитку. Так, Л. Божович, аналізуючи кризу підліткового віку, вказувала на його неоднорідність: у першій фазі (12–14 років) він характеризується орієнтацією на цілі, що виходять за межі сьогодення («здатність до цілепокладання»), а на другій фазі (15–17 років) – усвідомленням свого місця в майбутньому, тобто, народженням життєвої перспективи: до неї входить уявлення про бажане «Я» підлітка, і про те, що він хоче зробити у своєму житті [1]. Центральним моментом розвитку кризи Л. Божович вважала розвиток самосвідомості підлітка і його найважливішої сторони – самооцінки. Перехідний період завершується виникненням особливого особистісного новоутворення – самовизначення, що характеризується усвідомленням себе як члена суспільства [1]. Згідно з Д. Фельдштейном, у перехідні періоди виникають нові ціннісні орієнтації, нові потреби й інтереси, а на їх основі відмирають і перебудовуються якості особистості, притаманні попередньому віку. Саме на стику вікових періодів ціннісні орієнтації дитини вступають в суперечності зі сформованою системою мотивів і потреб, приводячи їх до якісної перебудови [8]. Спираючись на ці погляди вчених, ми припускаємо, що саме у віці 15-ти років, який відповідає закінченню підлітком основної школи і переходу до старшої, у його ціннісних перевагах відбуватимуться істотні зміни, які проявляються на різних рівнях ціннісно-нормативної сфери, пов'язані, у тому числі, з переоцінкою значущості особистісних характеристик.

Найважливішою характеристикою підліткового віку виступає орієнтація на майбутнє, яка створює позитивний емоційний фон ставлення особистості до себе, стимулює її активність і є основою її розвитку. Процес засвоєння цінностей життя і їх перетворення в змістовні елементи ціннісних уявлень виступає психологічною основою становлення ціннісних орієнтацій особистості підлітка.

Особливості перебігу цього процесу умовно подають у вигляді трьох взаємопов'язаних етапів:

- на першому етапі відбувається переоцінка цінностей та ідеалів, якими керувалась особистість до цього. А тому власний життєвий досвід виступає важливим джерелом ціннісних орієнтацій;
- на другому етапі засвоєння цінностей відбувається не лише шляхом утворення цілісних функціональних одиниць емпіричних уявлень, а й комунікативних – через засоби масової інформації і пропаганди;
- необхідною умовою, основою третього етапу є діяльність, виражена в особистих внутрішніх відношеннях до об'єктивних умов свого буття [5].

Усвідомлення свого місця в майбутньому, своєї життєвої перспективи є центральним новоутворенням психічного й особистісного розвитку в підлітковому віці.

Підлітковий вік є періодом статевого самовизначення, коли зміни на фізичному, гормональному і психосоціальному рівнях сприяють актуалізації питань, пов'язаних з гендерною ідентичністю.

Саме в підлітковому віці закріплюються і конкретизуються уявлення про зміст і виконання гендерних ролей, формування яких пов'язане з закріпленими в суспільстві і культурі уявленнями про зміст і специфіку гендерних стереотипів поведінки. Існує ряд теорій, що описують процеси і закономірності, пов'язані з засвоєнням гендерних ролей.

Спираючись на положення «нової психології статі», Дж. Стоккарт і М. Джонсон висунули твердження про те, що вродженість лише побічно визначає поведінку людини, тоді як найбільш важливою є стать соціальна, яка засвоюється людиною за життя, і на формування якої впливають етичні, класові та інші варіації статевої ролі і відповідні їм соціальні очікування.

На характер становлення і розвитку цінностей сучасних підлітків впливає безліч зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх факторів можна віднести елементи мікро- і макросередовища (до перших відносяться референтні групи і їх цінності, в тому числі найближче оточення, до других – традиційна система загальнолюдських цінностей, культура, ЗМІ та різні соціальні інститути); до внутрішніх факторів відносяться стать, вік, індивідуальні задатки, здібності, потреби індивіда тощо. Згідно з У. Бронфенбреннер, специфіка взаємодії особистості з «екологічним» середовищем представлена ієрархією різних рівнів: макрорівень – сім'я, друзі, тобто найближче оточення; мезорівень – різні місця і їх взаємозв'язки, які присутні в безпосередньому оточенні підлітка; екзорівень – ті сили, які опосередковано впливають на підлітка, наприклад, умови і особливості роботи його батьків; макрорівень – культура, економіка, ЗМІ; різні соціальні інститути, притаманні цьому суспільству. При цьому система більш високого рівня впливає на нижні, і найбільш значну роль відіграє макросистема, впливаючи на всі інші рівні екологічної моделі [2].

Різні аспекти становлення ціннісних орієнтацій у підлітковому віці відображені в багатьох працях вітчизняних та зарубіжних вчених. Дослідники відзначають такі особливості ціннісно-нормативної сфери сучасних підлітків: переважно розважально-рекреативна спрямованість життєвих цінностей і інтересів, що підкріплюється прямим впливом масової культури; «вестернізація» або американізація культурних потреб і інтересів, витіснення цінностей національної культури, аж до зміни ментальних характеристик свідомості західними зразками поведінки і символами. У працях підкреслюється примітивізація ідеалів і цінностей суспільства загалом і сучасних підлітків зокрема, а також істотне збільшення індивідуалістичного і прагматичного аспекту у змісті цінностей підлітків.

У вивченні цінностей сучасних підлітків слід особливу увагу приділити соціально-психологічним факторам, що впливають на їх становлення. У підлітковому віці особливу роль у становленні цінностей відіграють сім'я та оточення, тобто ті ідеали та завдання, що стоять перед особистістю на кожному етапі її розвитку. У критичний період перехідного віку, коли відбувається глобальна переоцінка цінностей, змінюються взаємини з батьками, стиль спілкування з авторитетними дорослими, саме сім'я стає найважливішим фактором розвитку і побудови індивідуальної системи ціннісних орієнтацій підлітка.

Сім'я виступає як головний канал культурно-освітнього зв'язку між поколіннями, який визначає моральні домінанти особистісного становлення підлітка і є найважливішим фактором розвитку його ціннісних орієнтацій. Аналіз сучасного стану проблеми впливу сім'ї на формування цінностей підлітків показав, що сім'я поступово втрачає можливість протидіяти порушенням моральних орієнтирів та етичних норм, має знижений внутрішній виховний потенціал позитивної соціалізації і розвитку ціннісних орієнтацій дітей та підлітків.

На розвиток ціннісних орієнтацій підлітка впливають взаємовідносини з однолітками. У процесі формування особистості підлітка особливу роль набуває Я-ідеал як основа для саморозвитку. Саме одноліток виконує «посередницьку» функцію, виступаючи носієм «ідеальної форми», яка задає нові смисли діяльності. Порівняння з однолітком, який є «еталоном», «зразком» для підлітка, можна розглядати як один з механізмів формування особистості підлітка.

Серед факторів, що впливають на процес становлення цінностей сучасного підлітка, також можна виділити освітнє середовище шкільного соціуму, соціокультурне середовище і дозвілля.

Вплив школи на становлення ціннісних орієнтацій особистості визначається як особливостями організації навчального процесу, так і взаєминами з учителями й однолітками. Однак, незалежно від форми організації і змісту навчального процесу, особистість учителя залишається важливим фактором розвитку системи цінностей учнів [4].

Проте, на відміну від дітей молодшого шкільного віку, підлітки більше орієнтуються на цінності, прийняті в середовищі однолітків.

Культура має великий вплив на становлення ідеалів і цінностей сучасного підлітка. В останні десятиріччя вплив соціокультурного середовища на формування системи цінностей підлітка все більше опосередковується засобами масової інформації. У низці праць розглядаються питання, пов'язані з впливом на формування системи цінностей особистості, передусім електронних ЗМІ – телебачення, радіо, а також Інтернет. Особлива увага приділяється проблемі пасивного і некритичного прийняття особистістю цінностей так званої «масової культури». Установлено, що інформація, яка надходить з екрану, може бути засвоєна людиною некритично, що особливо характерно для підлітків і пов'язане з їх віковими особливостями. На думку Н. Матвєєвої, система цінностей сучасного телебачення є деформованою. Переважно превалюють цінності споживання, сумнівні моральні і культурні цінності. Це виражається, зокрема, у домінуванні передач певної спрямованості. Авторка стверджує, що в результаті контактів з телебаченням ціннісна система підлітків, які перебувають під його потужним впливом, піддається деформації [6].

Сучасні ЗМІ не стільки формують, скільки лише закріплюють ціннісні переваги, оскільки необмежений сьогодні вибір каналу отримання, форми і змісту інформації зумовлений вже наявними цінностями. Проте, таке «закріплення» може сприяти фіксації на певному рівні розвитку ціннісної системи.

Ось чому вкрай важливо визначити ті сфери культурного життя сучасного суспільства, які є найбільш значущими для становлення цінностей сучасних підлітків. Такий аналіз дозволяє оцінити той «культурний горизонт», яким підліток визначає перспективи свого особистісного розвитку.

Необхідно відзначити і вплив соціально-стратифікаційних чинників на процес формування цінностей та ідеалів сучасних підлітків, оскільки в полікультурному світі все більшої значущості набувають питання, пов'язані з встановленням соціальної ідентичності та соціальної диференціації, у тому числі – національної, етнічної, релігійної [3].

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у заданому напрямі.

Отже, цінність є визначальним компонентом психологічної структури особистості, що містить у собі з одного боку, найцінніший для суб'єкта зміст, з іншого – особливості його уявлень про себе, усвідомлення себе.

Ціннісні орієнтації багато в чому задають життєву позицію і світогляд підлітка. Можна припустити, що ціннісні орієнтації сучасних підлітків будуть змінюватися залежно від рівня освіти їхніх батьків, а також від позиції, займаної самим школярем у навчальному класі.

Становлення ціннісних орієнтацій підлітка відбувається в ситуації серйозних соціальних, економічних і політичних змін у сучасному суспільстві. Подібні трансформації соціокультурних реалій, на яких багато в чому базується самовизначення підлітка, призводять до того, що йогожиттєві цінності формуються не просто в ситуації соціально-економічної нестабільності, а в ситуації ціннісно-нормативної невизначеності, коли серйозно порушені характерні для стабільного суспільства, механізми передачі цінностей від старшого покоління молодшому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Возрастная и педагогическая психология: хрестоматия / сост. И. В. Дубровина, А. М. Прихожан, В. В. Зацепин. Москва, 2008. 368 с.
2. Бронфенбреннер У. Экология человеческого развития. Москва: АСТ, 2008. 314 с.
3. Волков Б. С. Психология подростка. Москва, 2001. 322 с.

4. Косянчук С. В., Васьківська Г. О. Формування ціннісно-сміслових орієнтацій учнів старшої школи засобами змісту сучасного підручника. *Проблеми сучасного підручника*. Вип. 11. Київ: Пед. думка, 2011. С. 107–120.
5. Котловий С. А. Ціннісні орієнтації як передумова виникнення конфліктної поведінки учнів професійного ліцею. *Актуальні проблеми державного управління педагогіки та психології*. Вип. 2 (7). Херсон, 2012. С. 362–366.
6. Матвеева Н. А. Влияние телевидения на формирование ценностных ориентаций подростков и пути преодоления его негативных последствий: дис. ... канд. психол. наук. ГОУВПО "Курский государственный университет", Курск, 2010.
7. Сошина Ю. М. Цінності та ціннісні орієнтації в системі ціннісно-смісловій сфері підлітка. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 22. С. 530–539.
8. Фельдштейн Д. И. Психологические особенности развития личности в подростковом возрасте. *Вопросы психологии*. 1988. № 6. С. 31–41.

REFERENCES

1. Vozrastnaya y pedahohyeheskaya psykholohyya: khrestomatyya / sost. Y. V. Dubrovyna, A. M. Prykhozhan, V. V. Zatsepyu. Moskva, 2008. 368 p.
2. Bronfenbrenner U. Ekolohyya chelovecheskoho razvytyya. Moskva: AST, 2008. 314 p.
3. Volkov B. S. Psykholohyya podrostka. Moskva, 2001. 322 p.
4. Kosyanchuk S. V. Formuvannya tsinnisno-smyslovykh oriyentatsiy uchniv starshoyi shkoly zasobamy zmistu suchasnoho pidruchnyka. *Problemy suchasnoho pidruchnyka*. K: Ped. dumka, 2011. Vyp. 11. P. 107–120.
5. Kotlovyy S. A. Tsinnisni oriyentatsiyi yak peredumova vynyknennya konfliktnoyi povedinky uchniv profesiynoho litseyu. *Aktual'ni problem derzhavnoho upravlinnya pedahohiky ta psykholohiyi*. Kherson, 2012. Vyp. 2 (7). P. 362–366.
6. Matveeva N. A. Vlyyanye televydenyya na formyrovanye tsennostnykh oriyentatsiy podrostkov y puty preodolenyya eho nehatyvnykh posledstvyu: dys. ... kand. psykhol. nauk. HOUVPO "Kurskyu hosudarstvenny unyversytet", Kursk. 2010.
7. Soshyna Yu. M. Tsinnosti ta tsinnisni oriyentatsiyi v systemi tsinnisno-smyslovoyi sfery pidlitka. *Problemy suchasnoyi psykholohiyi*. 2013. Vyp. 22. P. 530–539.
8. Fel'dshteyn D. Y. Psykholohyeheskiye osobennosti razvytyya lychnosti v podrostkovom vozraste. *Voprosy psykholohyy*. 1988. № 6. P. 31–41.